

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

● **Του Κωνσταντίνου Ν. Κάζου**
Ιστορικού Ερευνητή

Γ' φυγε λοιπόν και πάλι ο Αθανάσιος στην εξορία, πριν όμως αποχωρήσει, όπως πάντα, εμπύχωσε όλους τους βαθεία λυπημένους Χριστιανούς που τον περιέβαλαν, λέγοντάς τους, «Θαρρείτε νεφύδριον γαρ εστί και θάπτον παρελεύσεται». Η φυγή του στην πραγματικότητα ήταν τεχνητή,

γιατί ο Αθανάσιος επέστρεψε αμέσως στην Αλεξάνδρεια όπου παρέμεινε κρυμμένος σε απόλυτα ασφαλές μέρος. Πράγματι η νέα αυτή δοκιμασία δεν κράτησε πολύ. Ο Ουάλης, παρ' ότι Αρειανός, αναγκάστηκε μετά από λίγους μήνες κάτω από την πίεση του λαού να κατανοήσει επιτέλους, ότι ενώ η μεν ειδωλολατρία είχε πλέον καταρρεύσει, ο δε Χριστιανισμός σε αντίθεση είχε θριαμβεύσει, δεν ήταν δυνατόν το ζωντανό σύμβολο του νέου

αυτού δόγματος, ο Αθανάσιος να βρίσκεται σε διωγμό. Έτσι λοιπόν επέτρεψε σ' αυτόν να αναλάβει πάλι τον θρόνο του, στον οποίο και απεβίωσε ειρηνικά στις 2 Μαΐου του 373 μΧ, μετά από σαράντα έξι χρόνια ένδοξη και γεμάτη τρικυμίες Αρχιερατεία. Στην τελευταία περίοδο της ζωής του Αθανάσιου, εμφανίστηκαν στον ορίζοντα της Εκκλησίας δύο νέοι αστέρες, ο Μέγας Βασίλειος και ο θεολόγος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός. Οι δύο αυτοί σημαντικοί Ιεράρχες, συνομήλικοι σχεδόν μεταξύ τους υπήρξαν σύγχρονοι με τον μετέπειτα αυτοκράτορα Ιουλιανό, αφού γεννήθηκαν μεταξύ του 329 και 331 μΧ, και οι τρεις τους μαζί ήταν συμμαθητές στην Αθήνα την ίδια χρονική περίοδο. Χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ ο αδελφός του Γρηγόριου Καισάρειος, Χριστιανός Ορθόδοξος, έγινε αργότερα προσωπικός γιατρός αλλά και φίλος του Ιουλιανού, αυτός με κάθε τρόπο προσπάθησε να τον προσηλυτίσει στην Εθνική λατρεία, ενώ αντίθετα οι Γρηγόριος και Βασίλειος μετά την αναχώρησή τους από την Αθήνα δεν ξαναπλησίασαν ποτέ τον Ιουλιανό. Ο Γρηγόριος μάλιστα άρχισε να τον επικρίνει έντονα, όπως ήδη είδαμε, στην προσπάθεια επιβολής από αυτόν ώστε να διακοπεί κάθε σχέση του νέου θρησκευματος με τον Αρχαίο Ελληνισμό.

Από την πλευρά του ο Βασίλειος, μετά την αναχώρησή του από την Αθήνα, φθάνει στη γενέτειρά του Καισάρεια όπου ξεκίνησε διδάσκοντας ρητορική και στη συνέχεια άσκησε το δικηγορικό επάγγελμα. Η Καισάρεια, την εποχή εκείνη όντας από τις πλέον ακμάζουσες Ελληνικές πόλεις, συνέβαλλε θετικά με τους κοινωνικούς της θεσμούς στη διάδοση του νέου Χριστιανικού δόγματος. Ο Βασίλειος παρότι διέπρεψε στα επαγγέλματα και σαν δάσκαλος και σαν δικηγόρος λίγο μετά εγκαταλείπει και τα δύο, απ' ενός μεν οδηγούμενος από τη φυσική του ορμή και διάθεση να αφιερώσει τις γνώσεις που είχε αποκτήσει μελετώντας τις επιστήμες στην υπηρεσία του Θεού, απ' ετέρου δε να ακολουθήσει την οικογένειά του που ήταν Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Έτσι λοιπόν σε ηλικία 27 ετών βαπτίζεται στη Μητρόπολη της Καισάρειας Χριστιανός Ορθόδοξος παρουσία όλων των συμπολιτών του, έχοντας μέσα του την έντονη αίσθηση ότι αναλάμβανε κάποια Αποστολική εντολή ενώπιον όλου του Χριστιανικού κόσμου. Πολύ σύντομα χειροτονήθηκε ιερέας στην Καισάρεια από τον Επίσκοπό της Ευσέβιο, όπου μετά το θάνατό του το 370 μΧ. εκλέγεται με καθολική αποδοχή διάδοχός του. Στη διάρκεια του ύπατου αυτού αξιώματος απέκτησε την εκτίμηση και την αναγνώριση πολλών συγχρόνων του αλλά και

μεταγενεστέρων του, για την αναλλοίωτη αρετή και πίστη του, όλως δε ιδιαίτερος για την εξέχουσα μεγαλοφυΐα του.

Ο Μέγας Βασίλειος υπήρξε αληθινός Επίσκοπος του Ευαγγελίου, πατέρας του Λαού, φίλος όλων των δυστυχισμένων, ακλόνητος στην πίστη του, και ανεξάντλητος στην ελεημοσύνη. Έτσι πορευόμενος, πιστός στις αρχές του σύντομα γίνεται πτωχός, σε σύγκριση με πολλούς Αρχιερείς που δεν διέπρεψαν ποτέ στην άσκηση αυτής της αρετής. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ο Βασίλειος για ένδυση διέθετε ένα μόνο χιτώνα, ενώ η τροφή του περιοριζόταν σε σκέτο άρτο και λάχανα. Αντίθετα όμως διέθεσε σημαντικά χρηματικά ποσά στον καλλωπισμό της πόλεως της Καισάρειας καθώς οικοδόμησε και Πτωχοκομείο και Νοσοκομείο, οι δε φιλανθρωπίες του ανεδείκνυαν πάντοτε θάρρος και εξαιρετη γενναιοφροσύνη.

Το 375 μΧ. ο Ουάλης ζήτησε από τον Ύπαρχο Μόδεστο να ενσωματώσει τον Βασίλειο στην κοινωνία των Αρειανών χρησιμοποιώντας κάθε είδους μέσα και απειλές. Ο Βασίλειος όμως, όπως ήταν φυσικό, απέρριψε την απαίτηση αυτή του Βασιλέως, ο δε Ύπαρχος τότε τον καλεί ενώπιόν του και του λέγει, πώς τολμάς να ανθίστασαι στον ισχυρό Βασιλέα, και ο Βασίλειος ερωτά, Τι εν-

νοείς λέγοντας αυτά, ο δε Μόδεστος απαντά, Σύ μόνος αποποιείσαι να ακολουθήσεις το δόγμα του Βασιλέως όπερ ησιπάσθησαν πάντες οι λοιποί. Η απάντηση του αγαθού άνδρα ήταν αναμενόμενη **«Αυτός ών κτίσμα Θεού, ουδέ ουδέποτε θέλω προσκυνήσει κτίσμα ουδέν αυτόν τον Βασιλέα»** Έξαλλος ο Έπαρχος αναπηδώντας απο τη θέση του φωνάζει, Πώς δεν φοβείσαι την δύναμιν ταύτην. Και ο Βασίλειος αποκρίνεται **«και διατί να φοβηθώ, τι δύναται να μοι κάμει»**. Ένα απο τα πολλά που απορρέουν από τη δική μου εξουσία, απαντά ο Μόδεστος, και ποια είναι αυτά ρωτά και πάλι ο Βασίλειος, Εξορία, βάσανοι, θάνατος, απάντησε ο Έπαρχος. Με τίποτε άλλο απείλησε με απάντησε ο Αρχιερεύς γιατί, **«Εξορίαν δεν δύναμαι να πάθω, λογιζόμενος οπουδήποτε γης οδοιπόρος άπατρις, βάσανοι δεν δύνανται να επιβληθώσιν εις σώμα ασθενές, το οποίον θέλει εκπνεύσει άμα μίαν και μόνην λάβει πληγήν, ο δε θάνατος θέλει πληρώσει απάσας τας τας επιθυμίας μου διότι θέλει με φέρει προς τον Θεό.»** Ο Μόδεστος απόρησε μπιστά σε αυτό το θάρρος, και ομολόγησε οτι ουδέποτε ειχε ακούσει τέτοιους λόγους απο κανέναν.

Πιθανώς του απήντησε και πάλι ο Βασίλειος **«Ουδέποτε δεν σου έτυχε Επίσκοπος, εμείς, προσέθεσε, είμεθα καθ' όλα πράοι και ταπεινοί ου μόνον προς τον Βασιλέα, αλλά και προς τον ελάχιστον των ανθρώπων. Άμα όμως πρόκειται περί της προς τον Θεόν πίστεως, ουδέν δύναται να καταπληξεί ημάς. Ακουέτω ταύτα και Βασιλεύς»**.

Ο Βασίλειος σαν ρήτορας δεν έφθασε ποτέ στο επίπεδο του φίλου και συμμαθητή του Γρηγόριου του Ναζιανζηνού, ούτε ακόμη περισσότερο σε αυτό του επιφανέστερου και τελευταίου προμάχου του Χριστιανικού Ελληνισμού Ιωάννη του Χρυσοστόμου, υπήρξε όμως ο πρακτικότερος και από τους δύο γράφοντας στην Παραίνεσή του, **«Προς τους νέους όπως αν εξ Ελληνικών ωφελούντο λόγων»** ότι, εφ' όσον η νεαρά ηλικία μας εμποδίζει να κατανοήσουμε τους θεόπνευστους λόγους του Χριστού, οι Χριστιανοί πρέπει να εκπαιδεύονται στην ανάπτυξη των αρετών τους μελετώντας τους ποιητές και τους ρήτορες του Αρχαίου Ελληνισμού, θεωρώντας τα έργα τους σαν αριστουργήματα της ανθρώπινης διάνοιας και άξια της μελέτης τους.

«Εν ετέροις ου πάντη διεστηκός, ώσπερ εν σκιαίς τισι και κατόπτροις, τω της ψυχής όμματι τέως προγυμναζόμεθα, τους εν τοις τακτικοίς τας μελέτας ποιουμένους μιμούμενοι.

Οίγε εν χειρονομίαις και ορχήσεσι την εμπειρίαν κτησάμενοι, επί των αγώνων και της παιδιάς απολαύουσι κέρδους».

Στη συνέχεια δε συνιστά ανεπιφύλακτα σε αυτούς τον Όμηρο, τον Σόλωνα, τον Θεόγνι, τον Πρόδικο, τον Ευριπίδη και τον Πλάτωνα λέγοντας, **«Και σχεδόν άπαντες ών δη και λόγος τις εστιν επί σοφία, αρετής έπαινον διεξήλθον»**. Ακόμη δε δεν αρκείται μόνο στους λόγους του Αρχαίου Ελληνισμού, αλλά θεωρεί άξιες μιμήσεως τις αρετές επιφανών Ελλήνων, φέρνοντας σαν παράδειγμα τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Ευκλείδη, και τον Κλείνιο αρετές που τις βρίσκει σύμφωνες με παραγγέλματα του Ευαγγελίου.

Αυτή ήταν η ιεροπραξία μέσα από την οποία ο Μέγας Βασίλειος ευλόγησε το συνοικέσιο του Χριστιανισμού και του Αρχαίου Ελληνισμού, τέτοια δε ήταν η πίστη του για την ανάγκη αυτού του συνδυασμού, ώστε δεν δίστασε να στείλει πολλούς από τους άριστους μαθητές του στον Λιβάνιο, παρακαλώντας τον περιβόητο εκείνο Εθνικό σοφιστή να εξασκήσει αυτούς στην δεινότητα του λόγου. Ο Λιβάνιος ήταν ένας ικανότατος και δεινός ρήτορας, που σε συνδυασμό με τον άψογο χαρακτήρα του, ήταν άξιος να προσελκύσει την προσοχή των ανθρώπων οι οποίοι ήθελαν να γνωρίσουν τις ποικίλες φάσεις του Χριστιανικού Ελληνισμού. Πολλές από τις ομιλίες του, περί φιλαργυρίας, φθόνου, και ασωτείας αποτελούσαν ηθικές πραγματείες, γεγονός που τις καθιστούσε άξιες παρατήρησης και μελέτης.

Ο Μέγας Βασίλειος όμως, αποτελεί ιδιαίτερα τον μεγάλο ιεροκήρυκα της ελεημοσύνης, και τούτο γιατί περισσότερο από κάθε άλλον είχε κατανοήσει την εξαίρετη αυτή αρετή του Χριστιανικού κόσμου, αυτή την αρετή που καθαγιάζει την κοινωνική ισότητα εκφράζοντας με τον καλλίτερο δυνατό τρόπο την αγάπη στον πλησίον. Σε αυτό ακριβώς το σκοπό πέτυχε θαυμάσια αποτελέσματα, δηλαδή να πείσει τις καρδιές των ανθρώπων να δώσουν χείρα βοηθείας στους άλλους. Παρ' ότι δε ήταν ασθενής και καταπονημένος, ποτέ δεν σταμάτησε να οδοιπορεί και να διδάσκει. Ήταν δε η 1η Ιανουαρίου του 319 μΧ. όταν εκδήμησε προς τον Κύριον. Στην εκφορά της σορού του συμμετείχε όλος ο λαός, ακόμα Ειδωλολάτρες και Ιουδαίοι που έκλαψαν μαζί με τους Χριστιανούς θεωρώντας τον ειλικρινά μεγάλο τους ευεργέτη.

Ο Μέγας Βασίλειος, εκτός απο την ευγλωττία, διέφερε σημαντικά από το φίλο και συμμαθητή του Γρηγόριο στην πρακτική εφαρμογή της άσκη-

σης των καθηκόντων. Η διαφορά αυτή αφορούσε στην επιλογή να αποδεχθεί και να συστησει τον συνδυασμό χρήσης και γνώσης του Αρχαίου και του Χριστιανικού Ελληνισμού, και γι' αυτό έστειλε τους άριστους των μαθητών στον Λιβάνιο ώστε αυτοί να μυηθούν στην δεινότητα του λόγου.

Ο Γρηγόριος αναφέρεται ιστορικά ότι παρέμεινε στην Αθήνα περισσότερο από τον Βασίλειο όπου και έδίδαξε την ρητορικήν τέχνην. Όταν δε αποχώρησε και επανήλθε στην γενέτειρά του Ναζιανζό χειροτονήθηκε πρεσβύτερος απο τον πατέρα του που ήταν Επίσκοπος της πόλεως.

Στη συνέχεια και με την προτροπή του Βασιλείου δέχθηκε να πάει στην πολύ φτωχή και με άθλιες συνθήκες διαβίωσης Επισκοπή των Σασιμών, στην οποία ο μέλλον Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και πρωταγωνιστής της Χριστιανικής πίστης δίκαια θεωρούσε τον εαυτό του σαν εξόριστο. Εκεί όμως παρέμεινε για λίγο χρονικό διάστημα, γιατί επέστρεψε και πάλι στη

Ναζιανζό με σκοπό να βοηθήσει τον πατέρα του στη διοίκηση της Επισκοπής. Η εξέλιξη όμως των ιστορικών γεγονότων που συνέβησαν στην συνέχεια, δεν θα του επέτρεπε για πολύ καιρό την παραμονή του εκεί.

Όπως ήδη γνωρίζουμε στη διάρκεια της βασιλείας του Ουάλεντος ο Αρειανισμός ειχε γίνει παντοδύναμος στην Κωνσταντινούπολη. Αυτός με διατάγματά του ειχε αφαιρέσει από τους Ορθόδοξους όλες τις εκκλησίες, και μέσα απο σκληρές βιαιοπραγίες τις ειχε παραδώσει στους οπαδούς του Αρείου. Οι Ορθόδοξοι λοιπόν εφ' όσον δεν μπορούσαν να πραγματοποιήσουν τις λατρευτικές τους λειτουργίες δημόσια, και με το δεδομένο ότι ήταν και συγκριτικά περισσότεροι, σκέφτηκαν μόλις πέθανε ο βασιλεύς Ουάλης να ζητήσουν τη βοήθεια ενός άνδρα ιδιαίτερα ικανού που με την πολυμάθεια και την ευλάβειά του να αγωνιστούν απέναντι στην ακμάζουσα τότε Ετεροδοξία. Γι' αυτό τον σκοπό λοιπόν κάλεσαν τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό, ο οποίος και αποδέχθηκε την πρόσκλησή τους πρόθυμα. Με την άμεση άφιξη του άρχισε να διδάσκει τα περί της Αγίας Τριάδος σύμφωνα πάντα με τις αποφάσεις της Συνόδου της Νίκαιας, σ' ένα μικρό παρεκκλήσι που πήρε το όνομα της Αγίας Αναστασίας, προσδοκώντας έτσι και συμβολικά να υποδηλωθεί η ανάσταση του υπό διωγμό δόγματος.

Βλέποντας οι Αρειανοί το μεγάλο πλήθος που συνέρρεε στον μικρό αυτό Ναό ξεκίνησαν αγώνα προσπαθώντας με κάθε τρόπο και μέσο να διώξουν τον Γρηγόριο από την πρωτεύουσα. Τα σχέδια αυτά όμως δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ, γιατί ο διαδεχθείς τον Ουάλεντα Βασιλεύς Θεοδόσιος, ματαίωσε όλες αυτές τις προσπάθειες, αφού εξεδίωξε τον Αρειανό Επίσκοπο Δημόφιλο και εγκατέστησε στον θρόνο της Βασιλεύουσας με εντολή του τον Γρηγόριο. Ο νέος Ιεράρχης όμως παρά τη μεγάλη του αυτή νίκη και την ανάρρησή του στο ύπατο αυτό αξίωμα, ποτέ δεν καταχράστηκε τη δύναμη της εξουσίας του όπως πολλοί νόμιζαν και ήθελαν από τους Χριστιανούς που τον βοήθησαν σε αυτή του την επιτυχία. Παρά δε την υπάρχουσα χλιδή και πολυτέλεια της αυλής ο Γρηγόριος διατήρησε την πενία των Αρχαίων χρόνων του Χριστιανισμού και δεν επιζητούσε την τιμή από τους πολλούς παρά μόνο για την αρετή του και τη γνώση του. Με τον τρόπο όμως αυτό που **«πολιτευόταν»** σύντομα δυσαρέστησε πολλούς αυλικούς των οποίων περιφρονούσε την κενοδοξία, και δεν συγχωρούσε τα πταισμάτά τους, καθώς και αρκετούς

ψευδοζηλωτές της πίστεως οι οποίοι αγανακτούσαν για την επείκεια που έδειχνε προς τους Αρειανούς.

Τις υπάρχουσες όμως αυτές δυσκολίες του Γρηγόριου ήλθε να επιδεινώσει η δεύτερη Οικουμενική Σύνοδος που συγκάλεσε ο Θεοδόσιος στην Κωνσταντινούπολη το 381 μΧ, με σκοπό να καταδικάσει κάθε αίρεση, να διακανονίσει τις υπάρχουσες διαφορές και εσωτερικές έριδες, να ρυθμίσει τη νόμιμη κατοχή των Αρχιερατικών θρόνων και γενικότερα να πανηγυρίσει την ανόρθωση της Ορθοδοξίας.

Πράγματι στις εργασίες αυτής της Συνόδου συμπληρώθηκε το Σύμβολο της Πίστεως, με την προσθήκη του περί του Αγίου Πνεύματος όρου, στη συνέχεια δε παρ' ότι επικυρώθηκε η εκλογή του σαν Ιεράρχη της Κωνσταντινουπόλεως, ταυτόχρονα αναπτύχθηκε μία πολύ ισχυρή αντιπολίτευση εναντίον του, με αντικείμενο την υπερβάλ-

λουσα αυτού επείκεια προς τους Αρειανούς, τους ουσιαστικά πολέμιους του Ορθοδόξου δόγματος.

Ο Γρηγόριος χωρίς να διαθέτει την ενεργή θέληση του Μεγάλου Αθανασίου ούτε και την παθητική ευστάθεια του Μεγάλου Βασιλείου, μόλις είδε την ταραχή και τη σύγχυση που προέκυψε στη Σύνοδο και των οποίων ήταν ο υπεύθυνος, προσέρχεται προς τον Βασιλέα, και υποβάλλει την παραίτησή του την οποία εκείνος κάνει αμέσως αποδεκτή.

Η προθυμία αυτή του Βασιλέως να αποδεχθεί την παραίτηση χωρίς αντίρρηση δημιούργησε εύλογα απορία στον Γρηγόριο, ο οποίος παρ' όλα αυτά συνεκάλεσε στη μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως τους Αρχιερείς και τον Λαό για να τους αποχαιρέτησε με τον τελευταίον του λόγο ο οποίος επιγράφεται «**Συντακτήριος εις την του Επισκόπου παρουσίαν**».

Παρ' ότι οι τελευταίες αυτές περιπέτειες είχαν

σαν βάση και κάποιες ανθρώπινες αδυναμίες του Ιεράρχη, η προσέλευση του κόσμου υπήρξε πολύ μεγάλη, και στα συγκεντρωμένα πλήθη επιφυλάχθηκαν μεγάλες συγκινήσεις καθ' ότι η ευφράδεια του ρήτορα ουδέποτε είχε φτάσει σε τόσο υψηλά επίπεδα. Αρχικά απολογήθηκε για τη ζωή του, τις δοκιμασίες που πέρασε υπέρ της διατήρησης της πίστεως και των αγώνων για την σωτηρία του Λαού, στη συνέχεια όμως με πολύ έντονο τρόπο αναφέρθηκε στην φιλαρχία και την ραδιουργία των Επισκόπων, παρομοιάζοντας τις αντίστοιχες με εκείνες που επικρατούν στο περιβάλλον του Ιπποδρόμου. Αμέσως μετά απαντά στην εναντίον του καταγγελία ότι δεν υπήρξε αρκετά σκληρός απέναντι στους νικημένους πολέμιους της Πίστεως τους Αρειανούς.

Με κατηγορούν λέγει, ότι προϊστάμενος της Εκκλησίας σε καιρούς τους οποίους η Ορθοδοξία έγινε παντοδύναμη με την επέμβαση του Βασιλέως, σε καιρούς κατά τους οποίους με την τροπή των ανθρώπινων πραγμάτων μπορούμε να τους εκδικηθούμε, δεν έκανα τίποτα εναντίον τους, παρά τις ύβρεις που δεχθήκαμε από αυτούς, με το δεδομένο δε ότι αυτοί συνεχίζουν ακόμη να φωνάζουν, ακόμη και τώρα που εμείς γίναμε πανίσχυροι οι πρώην διώκτες μας παραμένουν ατιμώρητοι. Ναι, αποκρίνεται, γιατί για εμένα η αποχρώσα εκδίκηση είναι ότι μπορούσα να εκδικηθώ, κατηγορώ όμως τους ανθρώπους εκείνους οι οποίοι είναι πράγματι πρόθυμοι να αποδώσουν το κακό αντί του καλού, νομίζοντας ότι η σωτηρία τους έγκειται στο να τρομοκρατήσουν τους αντιπάλους τους. Στη συνέχεια δε αποκρίνεται και στην εναντίον του κατηγορία, ότι ούτε πολυτελή τράπεζα έχει, ούτε πολυάριθμη συνοδεία, «**Δεν ήξευρον, λέγει, ότι έργον ημών ήτο να ερίζωμεν επί πλούτῳ και μεγαλοπρεπείᾳ προς τους υπάτους και στρατηγούς. Εάν ήμαρτον κατά τούτο, συγχωρήσατέ με, προχειρήσατε Επίσκοπον έτερον αρεστόν τῷ όχλῳ, εμοί δε επιτρέψατε να απέλθῳ εις τον ησυχιον των αγρών βίον**». Και τελειώνοντας τον λόγο του αποχαιρετά ότι αγάπησε σε αυτή την πόλη και ότι επρόκειτο να εγκαταλείψει.

«**Χαίροις, ανέκραξεν, Αναστασία μοι, της ευσεβείας επώνυμον, συ γάρ τον λόγον ημίν εξανέστησας έτι καταφρονούμενον, το της κοινής νίκης χωρίον, η Σηλώμ, εν η πρώτον την σκηνην επιξάμεν, τεσσαράκοντα έτη περιφερομένην εν τη ερήμῳ και πλανωμένην. Σύ τε ο μέγας ναός ούτος, ημείς τε όσοι μετά τούτον ευθύς τοις κάλλεσιν, άλλος άλλο τι της πόλε-**

ως μέρος ειληφότες, ώσπερ σύνδεσμοί τινες, και το γειτονούν οικειούμενοι. Χαίρετε Απόστολοι, οι εμοί διδάσκαλοι της αθλήσεως. Χαίρε μοι, ω καθέδρα, το επίφθονον τούτο ύψος και επικίδυνον, αρχιερέων συνέδριον, όσον τε άλλο περί την ιεράν τράπεζαν λειτουργικόν Θεού. Χαίρεται ψαλμοδιών αρμονίαί, στάσεις πάννουχοι, παρθένων σεμνότης, γυναικών ευκοσμία, χηρών και ορφανών συστήματα, πτωχών οφθαλμοί προς Θεόν και προς ημάς βλέποντες. Χαίρετε οίκοι φιλόξενοι και φιλόχριστοι και της εμής ασθένειας αντιλήπτορες.

Χαίρετε των εμών λόγων ερασταί, και γραφίδες φανεραί και λανθάνουσαι και η βιαζομένη κιγκλίσ αύτη τοις περί τον λόγον εθιζομένοις. Χαίρετε βασιλείς και βασιλεία, όσον και περί τον βασιλέα θεραπευτικόν και οικίδιον, ει μη και βασιλεί πιστόν, ουκ οίδα, Θεώ και πλείον άπιστον κροτήσατε χείρας, οξύ βοήσατε, άρατε εις ύψος τον ρήτορα ημών, σεσίγηκεν υμίν η πονηρά γλώσσα και λάλος. Χαίρε, ω μεγαλόπολι και φιλόχριστε, πρόσιτε τη αληθεία, μετασκευάζεσθε οψέ γουν, τιμήσατε Θεόν πλέον της συνηθείας. Χαίροις Ανατολή και Δύσις, υπέρ ών και υφ' ών πολεμούμεθα, μάρτυς ο ειρηνεύων ημάς, αν ολίγοι μιμήσωνται την εμην υποχώρησιν. Επί πάσι τε και προ πάντων βοήσωμαι. Χαίρετε Άγγελοι, τήσδε της εκκλησίας έφοροι. Χαίρε μοι, ω Τριάς, το ερόν μελέτημα και καλλώπισμα, και σώζιο τήσδε, και σώζοις τούσδε, τον ερόν λαόν εμός γαρ, καν άλλως οικονομώμεθα και αγγελοί μοι δια παντός υψουμένη και αυξανόμενη, και λόγω πολιτεία. Τεκνία, φυλάσσοιτέ μοι την παρακαταθήκην, μέμνησθέ μου των λιθασμών. Η χάρις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού μετά πάντων υμών».

Μετά από αυτούς τους λόγους και μέσα σε κλίμα κατάνυξης και συγκίνησης αναχώρησε ο Γρηγόριος από την Κωνσταντινούπολη καταδιωκόμενος αδιάλειπτα από φθόνο, τον οποίο ούτε η αρετή του, ούτε η πνευματική του υπεροχή μπορούσαν να αποπλίσουν. Σαν πρώτος του σταθμός ήταν η Καισάρεια όπου απήγγειλε θαυμαστό λόγο στη μνήμη του προ ολίγου αποθανόντος φίλου του Βασιλείου. Πράγματι πολύ στεναχωρημένος αναχώρησε για την πατρίδα του την Ναζιανζό όπου και πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του μακριά από Συνόδους και Αυλές, κυρίως ασχολούμενος με την καλλιέργεια του μικρού κήπου του και την ποίηση. Πέθανε μέσα σε ησυχία και γαλήνη το 389 μΧ. ■